

ІГОР РОБАК
ТАДЕУШ СРОГОШ

Польський слід в історії медичного факультету Імператорського Харківського університету: професор Федір Мечиславович Опенховський (1853–1914)

Ключові слова: Федір Опенховський, симптом Опенховського, Імператорський Харківський університет, Харківський жіночий медичний інститут, Олександрівська лікарня Харкова

Дана стаття продовжує реалізацію мети, поставленої цими ж авторами в попередній публікації, присвяченій докторові Владиславу Франковському – ознайомлення польської наукової громадськості з маловідомими фактами життя й діяльності видатних медиків Імператорського Харківського університету польського походження й заповнення відповідних пробілів в історіографії даної проблеми¹. Зараз ми звертаємося до фігури ще одного чудового поляка-медика з галереї корифеїв медичного факультету ІХУ – професора Федора Мечиславовича Опенховського.

¹ I.J. Robak, T. Srogosz, *Polski ślad w dziejach Wydziału Lekarskiego Imperatorskiego Uniwersytetu Charkowskiego: doktor Władysław Frankowski* [Польський слід в історії медичного факультету Імператорського Харківського університету: доктор Владислав Франковський], „Medycyna Nowożytna. Studia nad Kulturą Medyczną” 2015, t. 21, z. 2, s. 75–104.

Літератури про нього в Польщі обмаль². У Харкові ж істориками виконана певна робота з відтворення біографії й аналізу творчої спадщини цього вченого. Як і в попередньому випадку з персоналією В.А. Франковського, основний доробок зроблений вченими Харківського національного медичного університету, Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, Харківської наукової медичної бібліотеки й Харківської державної наукової бібліотеки імені В.Г. Короленка, Харківського Товариства Польської Культури «Polonia Charkowa»³.

Федір (Теодор) Мечиславович Опенховський народився в місті Люблін в травні 1853 року в багатій шляхетській родині. Закінчив медичний факультет Імператорського університету св. Володимира в Києві 1876 р. зі ступенем лікаря й у тому ж році посів посаду ординатора та клінічного асистента медичного і дерматологічного відділення Київського клінічного військового госпіталю. В 1879 р. був відряджений військовим міністерством з науковою метою за кордон на два роки. Але для більш ґрунтовної освіти він залишився там ще на два роки (у цілому стажувався чотири роки), і пройшов дуже серйозну науково-практичну школу, працюючи в 14 кращих закордонних клініках Страсбурга, Парижа, Лондона, Відня, Берліна⁴.

Повернувшись у 1883 р. із-за кордону, став готуватися до одержання ступеня доктора медицини. Такий ступінь був йому присуджений 1884 р. у Дерптському університеті за дисертацію на тему «К учению об окончании сердечных нервов». І з того ж року доктор Ф.М. Опенховський приступив у Дерпті до читання лекцій на медичному факультеті. Читав зокрема «Инфекционные болезни детского возраста», «Клиническую казуистику», «Упражнения по внутренней диагностике» та ін.; за дорученням медичного факультету керував практичними

² A. Kijas, *Polacy w Rosji od XVII wieku do 1917 roku. Słownik biograficzny*, Poznań 2000, с. 246; Т. Ostrowska, *Opęchowski Teodor (1854–1914)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 14, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1979, z. 100, с. 119–120; S. Podolecki, *Życie i działalność naukowa Teodora Opęchowskiego*, „Polski Tygodnik Lekarski” 1956, R. 11(40), с. 1723–1729; P. Szarejko, *Słownik lekarzy polskich XIX wieku*, t. 3, Warszawa 1997, с. 312–315; J. Ciechanowicz, *Profesorowie medycyny polskiego pochodzenia na Cesarskim Uniwersytecie Charkowskim*, „Krynica. Pismo mniejszości polskiej na Ukrainie” 2014, nr 85, с. 34.

³ *Вчені університету*, [w:] А.Я. Циганенко (red.), *Харківський державний медичний університет*, Харків 2002, с. 470; І.Ю. Робак, *Общественная деятельность В.А. Франковского*, [w:] *Медицинская профессура Российской империи*, Москва 2006, с. 177–179; І.Ю. Робак, *Організація охорони здоров'я в Харкові за імперської доби (початок XVIII ст. – 1916 р.)*, Харків 2007, с. 346; *Видатні поляки Харкова: матеріали Міжнародного наукового симпозиуму*, Харків, 7 грудня 2011 р. [Wybitni Polacy Charkowa: materiały Międzynarodowego Naukowego Sympozjum, Charkow, 7 grudnia 2011 r.], Харків 2012, с. 360; *Лікарі-поляки на мані Харкова*, „Медична газета” 2013, nr 12, 30.06.2013.

⁴ Подробніше див: Т. Ostrowska, op.cit., с. 119–120.

курсами з методики медичних досліджень (перкусії й аускультації). 1886 р. тимчасово завідував клінічним університетським відділенням окружної лікарні. Коло його наукових інтересів у той період оберталося в основному в області фізіології. До дерптського періоду вченої діяльності Ф.М. Опенховського належить низка його блискучих робіт. А 1889 р. Ф.М. Опенховський був визнаний гідним престижної премії імені Франца Гамбургера за роботу «Об иннервации желудка», визнану вченою радою Дерптського університету кращою роботою останнього десятиліття з фізіології⁵. Незабаром, того ж року, він був запрошений до клінічного інституту великої княгині Олени Павлівни, де до 1891 р. читав лікарям лекції з невропатології⁶.

У листопаді 1891 р. призначений понадштатним екстраординарним професором госпітальної терапевтичної клініки Імператорського Харківського університету. А в ній тоді навіть не всі штатні професори мали власні аудиторії та палати. Тому клінічне викладання в ІХУ Федір Мечиславович починав у вкрай несприятливих умовах: у його розпорядження були надані в міській Олександрівській лікарні дві палати: жіноча на 7 ліжок і чоловіча на 11 ліжок. Ані лабораторії, ані аудиторії не було. Палати часом переповнялися настільки, що вміщали вдвічі більше хворих, чим належало за нормою. У коридорах стояли ліжка й уздовж, і поперек. Хворих клали по три людини на двох зіставлених ліжках, а то й прямо на матрацах на підлозі. І в цих переповнених лікарняних палатах читалися лекції 50–70 студентам, які розташовувалися в проходах між ліжками, на ліжках, у вхідних дверей і в коридорі. Таким чином, у приміщенні, призначеному для 7 хворих скупчувалося і перебувало протягом півтора годин вдсятеро більше людей. Усі лабораторні аналізи (калу, сечі, мокротиння та ін.) ординаторами й студентами здійснювалися в тих же палатах (головним чином на підвіконнях). Пари азотної кислоти й аміаку наповнювали приміщення.

У цій важкій атмосфері голос професора нерідко зливався з маренням і стогонами важкохворих, які до того ж під час лекції відправляли свої природні потреби. У таких умовах працювати було неможливо.

Тим часом, у Харкові Ф.М. Опенховського зустріли досить холодно, а у владних сферах навіть вороже, оскільки він був поляком (за тодіш-

⁵ Teresa Ostrowska вказує 1888 р. (ibidem, с. 120).

⁶ Д.И. Багалей, *История города Харькова за 250 лет его существования (1655–1905)*, Харків 1993, т. 2, с. 619; *Биографический словарь профессоров медицинского факультета*, [w:] *Медицинский факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805–1905)*, Харків 1905–1906, с. 151–153; *Протокол публичного заседания Харьковского медицинского общества 18-го января 1914 года, посвященного памяти проф. Ф.М. Опенховского*, „Харьковский медицинский журнал” 1914, т. 18, nr 7–11, с. 1–4.

ньою великодержавною термінологією «інородцем») за походженням і не був вихованцем Харківського університету. Тому Федору Мечиславовичу довелося перебороти чимало перешкод, перш ніж він домогся залучення коштів приватних спонсорів і благодійних товариств, на які обладнав в Олександрівській лікарні додатково аудиторію, аптеку, клінічну й біохімічну лабораторії. Значну суму вклав і сам професор⁷.

Визнання в Харкові він домагався крок за кроком. Із серпня 1893 р. – понадштатний ординарний професор кафедри госпітальної терапевтичної клініки, з 1895 р. – штатний ординарний професор, а з 1897 р. – директор госпітальної терапевтичної клініки Харківського університету. Зрештою, в 1903 р. був обраний медичним факультетом і вченою радою Харківського університету, затверджений міністерством і очолив кафедру факультетської терапевтичної клініки. 6 вересня 1903 р. професор І.М. Оболенський передав завідування клінікою професорові Ф.М. Опенховському, який керував нею аж до своєї смерті на початку 1914 р.⁸

Там він завоював собі репутацію видатного клініциста, блискучого лектора й чудового практичного лікаря. Слава про нього гриміла по всій імперії, його аудиторія ломилася від слухачів, а сам він був улюбленцем студентської молоді. Його аристократична зовнішність і вишукані манери, тонкий розум і гумор, лагідність у взаєминах здобули йому повний успіх як у суспільстві, так і серед пацієнтів.

Ф.М. Опенховський читав лекції з найрізноманітніших спеціальностей і розділів медицини: із сифілісу, дерматології, фізіології й педіатрії, діагностики, експериментальної патології, фізіології, оториноларингології. Така різнобічна підготовка зробила з нього не тільки досвідченого й кмітливого клініциста, що вмів швидко орієнтуватися в самих заплутаних випадках, але й блискучого лектора, який обґрунтовував свій ясний діагноз, мотивування прогнозу й вірність терапевтичних заходів на даних фізіології, яку він знав у досконалості. Аудиторія була його рідна стихія, тому що найбільше він любив і цінував молодь⁹.

І молодь відповідала йому взаємністю. Ось, наприклад, що згадував одразу після смерті Федора Мечиславовича в популярній харківській

⁷ Д.И. Багалея, *op.cit.*, с. 651; *Биографический словарь профессоров...*, *op.cit.*, с. 153–154; Л.Т. Малая, *Достижения и перспективы развития терапии в канун XXI века (К 140-летию Харьковского медицинского общества, „Международный медицинский журнал“ 2001, т. 7, № 1, с. 13; Протокол публичного заседания...*, *op.cit.*, с. 1.

⁸ Д.И. Багалея, *op.cit.*, с. 589; *Вчені університету...*, *op.cit.*, с. 69; І.Ю. Робак, *Організація охорони здоров'я в Харкові...*, *op.cit.*, с. 176–178; *Передача заведення клінікою [от проф. И.Н. Оболенского проф. Ф.М., „Южный край“, 7.09.1903 (Местная хроника).*

⁹ *Биографический словарь профессоров...*, *op.cit.*, с. 155; Л.Т. Малая, *op.cit.*, с. 13; *Протокол публичного заседания...*, *op.cit.*, с. 2, 10, 11.

газеті його колишній студент Володимир Унковський: «По рукам ходила карикатура, нарисованная одним из студентов-медиков: аудитория битком набита; профессор Опенховский сидит в кресле; студенты окружают его плотным кольцом, и каждый держит на плечах товарища; заняты окна; из всех отдушин выглядывают головы; на люстре помещилось несколько человек, а двое взобрались по колоннам к потолку и примостились у карниза, скрючившись в три погибели. Под карикатурой стояла надпись: «Лекция профессора Опенховского»... Профессор говорил зычным голосом, такого громкого голоса, как у Ф. М., я не слышал ни у одного из профессоров. Недаром в молодости он мечтал о карьере певца, и ему прочили блестящую артистическую будущность. Веско, дельно говорит профессор. Каждое его слово имело значение.

Студенты любили его, а он студентов: охотно делился своими знаниями, охотно давал ответ на каждый вопрос, предложенный ему вне аудитории. Вникал в студенческие нужды, сколько раз бывал распорядителем студенческих вечеров, постоянно жертвовал деньги в пользу недостаточных в материальном отношении учащихся, покупая билеты на все студенческие вечера, а к нему ходили предлагать билеты на свои вечера и юристы, и филологи, и технологи, и ветеринары.

Когда учебный год закончился, мы решили чествовать профессора Опенховского. Собрались в аудитории терапевтической клиники, пригласили Ф. М. Начались речи. Профессор слушал, и слезы катились по его щекам. Еле-еле удалось ему нам ответить. После речи он расплакался. Его засыпали цветами, вынесли на руках из аудитории. А затем, в различных группах несколько раз мы снимались с Ф. М. И профессор был рад иметь у себя каждый снимок»¹⁰.

У педагогічному процесі видатна заслуга Ф.М. Опенховського полягала в тому, що 1895 р. він склав «Проект поліклінічного преподавання для студентів IX і X семестров», де поклав обов'язки на студентів проводити, крім курації хворих, хімічні й мікроскопічні дослідження в лабораторії. Разом зі студентами проводив по дві години на тиждень амбулаторний прийом хворих¹¹.

Як учений, Федір Мечиславович безсумнівно належав до зірок першої величини. Наукові дослідження присвячував переважно клінічній фізіології, фармакології та експериментальній патології¹².

Наукові праці Ф.М. Опенховського «О феномене диссоциации работы правого и левого желудочков при назначении наперстянки»,

¹⁰ В. Унковский, *Из воспоминаний о проф. Ф.М. Опенховском*, „Южный край“, 4.01.1914.

¹¹ *Вчені університету...*, *op.cit.*, с. 69.

¹² *Протокол публичного засідання...*, *op.cit.*, с. 3, 4.

«О предсказаниях при болезнях сердца», «О нагноительных процессах в лёгких» одержали високу оцінку сучасників як у Російській імперії, так і за її кордонами. Професор чудово володів іноземними мовами та працював співробітником редакцій німецьких часописів «Centralblatt für Physiologie», «Zeitschrift für klinischer Medicin», виступав з доповідями на медичних з'їздах і конгресах, займався перекладом спеціальних іноземних видань російською мовою, керував науковими дослідженнями студентів¹³.

1909 р. у Москві на з'їзді російських терапевтів Ф.М. Опенховський виступив із блискучою доповіддю на тему «К диагностике локализации круглой язвы желудка», у якому довів тісний зв'язок між локалізацією болючих точок біля хребта з локалізацією виразок шлунка, представив чітку діаграму зазначених взаємин. Після цієї доповіді у світову літературу ввійшов «симптом Опенховського» – хворобливість остистих відростків при виразковій хворобі¹⁴.

Як клініцист відрізнявся дивною спостережливістю, був прекрасним терапевтом і ще кращим діагностом. Першим у Харкові він прижиттєво встановив діагноз гострого інфаркту міокарда при стенозі правої коронарної артерії, вивчив ефективність застосування препаратів дигіталісу при коронарній недостатності й описав їхні побічні ефекти при даному захворюванні. У терапії був прихильником фізичних, дієтичних і кліматичних методів лікування. Професор Ф.М. Опенховський являв собою приклад ворожого ставлення до всіляких шаблонів, він індивідуалізував кожний окремий випадок. Його особливі чесноти – широта і сміливість поглядів, сила і ясність логічного мислення, блискучий ораторський таланти¹⁵. Ф.М. Опенховський був дуже популярним як серед студентів і лікарів, так і в широких верствах населення (приймав хворих із внутрішніми й нервовими захворюваннями вдома щодня, крім вихідних)¹⁶. Його ставлення до хворих відрізняли чуйність і співчуття. Зберегти для хворих інтерес до життя, її радість – от у чому бачив він зміст накопичення клінічного досвіду. Професор вчив студентів: «И вообще мы должны спросить себя, вправе ли мы [...], указывая на далёкую возможность, которую мы не можем отклонить, лишить больного спокойствия и тем ухудшить его состояние. Наша обязанность поставит больного хотя бы в относи-

¹³ И.П. Скворцов, Д.И. Багалея (red.), *Медицинский факультет Харьковского университета за первые 100 лет существования (1805–1905)*, Харків 1905–1906, с. 175.

¹⁴ Л.Т. Малая, *op.cit.*, с. 13.

¹⁵ *Ibidem*, с. 13; *Протокол публичного заседания...*, *op.cit.*, с. 5, 7.

¹⁶ *Алфавитный указатель жителей г. Харькова*, w: *Адрес-календарь г. Харькова на 1913 г.*, Харків 1913, с. 374.

тельную возможность наслаждаться жизнью, и, если мы в состоянии дать ему хотя часть того, чем пользуется здоровый человек, если мы можем ограничить тот девиз 'Haeret lateri lethalis arundo', которым знаменитый Корвизар украсил свою книгу о болезнях сердца, если мы можем в настоящее время, повторяю, если не вынуть, то задержать силу удара этой смертоносной стрелы, то этим мы [...] обязаны клиническому наблюдению и клиническому опыту»¹⁷.

За спогадами сучасників, у спілкуванні Федір Мечиславович був дуже делікатною людиною. Він ніколи не кривдив своїх підлеглих, не тиснув на них своїм авторитетом і всіляко заохочував спроби до самостійності. Був далекий заздрості й високо цінував чужі таланти.

Почуттям щирої колегіальності й шляхетності були перейняті його взаємини з товаришами. Коли він зважився лягати на операцію, колеги говорили йому про можливість здійснення такої в Харкові. Така можливість знімала небезпеку тривалого переїзду хворого професора з Харкова до Берліну. Але Федір Мечиславович категорично відмовився, аргументуючи свою відмову тим, що ризик невдачі занадто великий. І у випадку несприятливого результату, він не хотів би покласти провину на когось зі своїх товаришів. Його педантичність доходила до краю й навіть робила скрутним спілкування з ним.

Як щирий аристократ професор мав витончені манери й завжди був бездоганно одягнений.

Любов до всього прекрасного була визначальною рисою його характеру, він був тонким знавцем і цінителем музики, поезії й живопису. Вся його величезна квартира в центрі Харкова являла собою цілковиту картинну галерею. А всю свою велику, дуже цінну бібліотеку професор заповідав клініці¹⁸.

Очоловав бюро терапевтичної секції Харківського медичного товариства, Харківське відділення Всеросійської ліги боротьби з туберкульозом. Одночасно завідував терапевтичними факультетськими клініками університету та Жіночого медичного інституту¹⁹. Безоплатно працював

¹⁷ Ф.М. Опенховский, *О предсказаниях при болезнях сердца: (вступ. лекция при открытии курса госпит. клиники внутр. болезней во втором семестре 1892 г.)*, Харьков 1893, с. 20.

¹⁸ *Алфавитный указатель жителей...*, *op.cit.*, с. 374; *Протокол публичного заседания...*, *op.cit.*, с. 7–10.

¹⁹ Л.Т. Малая, *op.cit.*, с. 13; *Отчет о состоянии и деятельности Харьковского женского медицинского института Харьковского медицинского общества в 1912–1913 учебн. Году*, Харьков 1914, с. 60; *Протокол публичного заседания...*, *op.cit.*, с. 1, 10; *Харьковский календарь на 1914 год: (год сорок второй) / изд. Харьк. губерн. стат. Ком.*, Харьков [1913], с. 74–75.

консультантом у стаціонарній лікарні для хірургічних хворих при Харківській громаді сестер-жалібниць Червоного Хреста²⁰.

У лютому 1896 р. в Харкові відкрилось «Попечительство о бедных римско-католического вероисповедания». На перших його зборах «попечительство» обрало комітет для керівництва своєю діяльністю на чолі з професором Ф.М. Опенховським. Діяльність комітету була спрямована на залучення спонсорських коштів, організацію видачі нужденним щомісячних грошових субсидій, пошук і надання роботи бажаючим, розміщення в богадільні осіб похилого віку, відкриття й організацію роботи школи для дітей з незаможних родин, проведення для них різних розважальних заходів, навчання їх ремеслам і тощо²¹. У перший же рік Федору Мечиславовичу вдалося залучити до «попечительства» 214 членів. До нього ввійшли усе більш-менш заможні католики Харкова, а дохід «попечительства» в 1903 році склав уже значну суму, що перевищувала 10 тисяч рублів.

За свою активну й плідну наукову та практичну діяльність у Харкові Ф.М. Опенховський набув чину спочатку статського, а потім дійсного статського радника і нагороджений орденами Святої Анни 2 ступеня, Святого Володимира 3 і 4 ступенів, Святого Станіслава 1 ступеня.

Але в розквіті слави професор важко занедужав. Це трапилося в осінньому семестрі 1913 року. Федору Мечиславовичу все сутужніше ставало читати лекції й проводити практичні заняття, голос ставав тихіше, сили катастрофічно танули. Надія на видужання з'явилася після його від'їзду на операцію до Берліну. Дорогу хворий переніс порівняно благополучно, почував себе непогано. Операція пройшла вдало. Але на другий день після її хворий помер від легеневої емболії. Це відбулося 1 (14) січня 1914 року²². Розтин показав наявність раку шлунка й стенокардії (*angina pectoris*)²³.

²⁰ І.Ю. Робак, *Організація охорони здоров'я в Харкові...*, *op.cit.*, с. 199; *Отчёт о деятельности Харьковского Местного Управления Российского общества Красного Креста, состоящего под покровительством Её Императорского Величества Государыни Императрицы Марии Фёдоровны, и подведомственных ему Харьковской Общины Сестёр Милосердия, больницы, амбулаторной лечебницы, Сумского и Змиевского комитетов Общества Красного Креста за 1899 год*, Харьков 1900, с. 74.

²¹ Д.И. Багалея, *op.cit.*, с. 927; *Отчет комитета попечительства о бедных римско-католического исповедания в г. Харькове за 1908 год*, Харьков 1909, с. 31; *ibidem* (1909), 1910, с. 52; *ibidem* (1910), 1911, с. 64; *ibidem* (1911), 1912, с. 35; *ibidem* (1912), 1913, с. 34; *ibidem* (1914), 1915, с. 60.

²² S. Podolecki помилково вказав дату смерті Ф.М. Опенховського 10 січня 1914 р. (*op.cit.*, с. 1728), а за ним цю помилку повторили й інші польські автори.

²³ [Сообщение ректора Харьковского университета о смерти проф. Ф.М. Опенховского], „Харьковские Губерняльные Ведомости”, 5.01.1914, с. 1; [Сообщение медицинского факультета Харьковского университета о смерти проф. Ф.М. Опенховского],

Після розтину труну з тілом покійного завантажили в поїзд і відправили до Польщі. 6 (19) січня поїзд прибув на станцію Травники Люблинської губернії. Там останки професора зустріли його друзі, учні, ксьондзи й місцеві жителі. Ті, хто зустрічав, склали процесію, що супроводила труну з тілом Ф.М. Опенховського в маєток його університетського друга Флярковского «Феславиці», де професор заповів себе поховати. Після жалобної меси в місцевому костьолі 7 (20) січня був виконаний обряд поховання.

Паралельно в харківському костьолі при великому скупченні народу: колег по університету, студентів, друзів і знайомих, пацієнтів, також відслужили панахиду. Грав оркестр і скрипаль К. Горянський. Виконувалися твори Ф. Шопена.

А у вірменській церкві Харкова 8 січня панахиду влаштували студенти-вірмени. Справа в тому, що Ф.М. Опенховський у свій час приклав чимало зусиль для відкриття цієї церкви. Богослужіння проводив настоятель батько Самуэлян. На ньому були присутні декан медичного факультету Ю.Р. Пенський, лікарі, студенти й курсистки вірменського походження²⁴.

18 січня 1914 року відбулося врочисте публічне засідання Харківського медичного товариства, присвячене пам'яті професора Ф. М. Опенховського. Зал був переповнений: зайняті всі крісла й проходи між ними. У першому ряді сиділи родичі, друзі, професори й викладачі медичного факультету. За президією встановили портрет покійного. На засіданні були оголошені промови пам'яті заслуженого й всіма улюбленого професора, спогади про нього. Зокрема, ще один видатний харківський терапевт професор П.І. Шатілов сказав: «В его лице многие потеряли многое: наука – первоклассного ученого, университет – лучшего хранителя лучших университетских традиций, медицинский факультет – прекрасного клинициста, практические врачи – опытного консультанта,

„Харьковские Губерняльные Ведомости”, 5.01.1914, с. 1; [Сообщение ректора Харьковского университета о смерти проф. Ф.М. Опенховского], „Южный край”, 5.01.1914, с. 1; [Сообщение медицинского факультета Харьковского университета о смерти проф. Ф.М. Опенховского], „Южный край”, 5.01.1914, с. 1; [Сообщение Комитета попечительства о бедных римско-католического вероисповедания о смерти Ф.М. Опенховского], „Южный край”, 5–6.01.1914, с. 1; [Сообщение друзей Ф.М. Опенховского о траурной мессе], „Южный край”, 5–6.01.1914, с. 1; Проф. Ф.М. Опенховский, „Южный край”, 5.01.1914, с. 7; Ф.М. Памяти, *Опенховского: станция Травники: (от нашего корреспондента): [сообщ. о вскрытии тела, погребении, траур. мессе и мероприятиях памяти ученого]*, „Южный край”, 8.01.1914, с. 5.

²⁴ [Сообщение студентов-армян о панихиде по Ф. М. Опенховскому], „Южный край”, 8.01.1914, с. 1; *Памяти профессора Ф.М. Опенховского: [сообщ. о панихиде студентов-армян и телеграмме в ред. газ. от доктора Мелякьянца]*, „Южный край”, 10.01.1914, с. 4.

больные – гуманного врача, мы, ученики, – любимого учителя, близкие и родные – просто хорошего человека»²⁵.

На відзначення чималих заслуг професора та з метою ввічнення його пам'яті Харківське медичне товариство заснувало стипендію імені Ф.М. Опенховського в Жіночому медичному інституті в розмірі 200 рублів. Удові Федора Мечиславовича була призначена пенсія в розмірі 1500 рублів на рік²⁶.

Родина професора складалася із дружини Стефанії Еммануїлівни й двох синів – Георгія (1885 р. народження) і Віктора-В'ячеслава (1891 г. народження). Дружина займалася будинком і добродійністю, діти вчилися в 3-й чоловічій гімназії м. Харкова. Один закінчив навчання 1903 р. із золотою медаллю, другий – 1909 р. зі срібною медаллю. Сини не пішли по стопах батька й династією медиків не продовжили. Обоє надалі одержали вищу технічну освіту (закінчили Технологічний інститут) і стали інженерами. Віктор Федорович Опенховський займався продажем і купівлею вугілля, коксу, чавуну, заліза й нафти, будучи співвласником Торгового дому «В.Ф. Опенховский і Т.А. Марченко», а також був членом Південноросійського автомобільного клубу²⁷. Після більшовицької революції 1917 року сини Ф.М. Опенховського виїхали разом з родинами на свою історичну батьківщину в Польщу. Вивчення їхньої подальшої долі – справа польських істориків.

Таким чином, дослідження життя та діяльності професора Федора Мечиславовича Опенховського, а також його внеску в розвиток медичної науки дає всі підстави думати, що особистість і науковий доробок Ф.М. Опенховського становлять безсумнівний інтерес для історії медицини. Це ж стосується й інших представників харківського медичного середовища польського походження. Тому зміцнення співробітництва українських і польських істориків у даній проблематиці та продовження подальших досліджень у цій сфері представляється не просто важливим, а конче необхідним, особливо внаслідок розпилення джерел і літератури.

²⁵ *Протокол публичного заседания...*, *op. cit.*, с. 3.

²⁶ *Ibidem*, с. 20.

²⁷ І. Кононенко, *Тайны старых фотографий: (О профессоре медицинского факультета Харьковского университета Ф.М. Опенховском, [w:] И. Кононенко, М. Жур (red.), Харьков и Польша: Люди и подвиги: материалы Междунар. науч.-практ. конф. (м. Харьков, 12 листоп. 2005 р.), Харьков 2006, с. 93–103; (Польський альманах; вип. 2)...*, *op. cit.*, с. 95, 101; *Торгово-промышленные предприятия города Харькова, [w:] Весь Харьков на 1916 г., Харьков 1916, с. 44.*